

KS. GRZEGORZ SZAMOCKI

Wydział Historyczny
Uniwersytet Gdański
Gdańskie Seminarium Duchowne

Świętowanie niedzieli znakiem rozpoznawczym chrześcijan w perspektywie biblijnej teologii szabatu

Streszczenie: Niedziela jest cotygodniowym świętem chrześcijan dla wspominania i celebracji zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Jako dzień wolny od pracy stanowi okazję do odpoczynku, spotkań rodzinnych i zgromadzeń liturgicznych. Celem niedzieli jest przede wszystkim ożywianie i umacnianie opartej na wierze relacji z Bogiem i przenikanie nią codziennego życia.

Chrześcijańskie świętowanie niedzieli bazuje na starotestamentowej teologii szabatu w interpretacji Jezusa. W myśl tej nauki niedziela urzeczywistnia szabat, wyrażając jego pełnię w perspektywie historii zbawienia zwieńczonej przez Jezusa Chrystusa i Jego dzieło. Jako taka niedziela jest dniem Boga i dniem dla człowieka. W tym dniu człowiek otwiera się na Boga i Jego działanie oraz na innych ludzi i ich potrzeby. Bóg dopełnia i błogosławi wówczas ludzkie dzieła. W niedzielę człowiek ma możliwość odpoczynku i radowania się z owoców swojej pracy oraz wyrażenia wiary, że wszystko kim jest i co ma, zawdzięcza Bogu.

Słowa kluczowe: Szabat, Dekalog, przykazanie, niedziela, zmartwychwstanie, odpoczynek

Wprowadzenie

Według zapisów Ewangelii „pierwszego dnia po szabacie”, czyli w niedzielę, Jezus zmartwychwstał i objawił się uczniom (Mt 28,1; Mk 16,2.9; Łk 24,1; J 20,1). W niedzielę, w dzień Pięćdziesiątnicy, w pierwszym dniu ósmego tygodnia po żydowskim święcie Paschy, miało także miejsce zesłanie Ducha Świętego (Dz 2,1).

Już w pierwszych latach po tych wydarzeniach rozpowszechniła się wśród chrześcijan praktyka świętowania niedzieli jako wspomnienia i celebracji zmartwychwstania Jezusa. Z czasem niedziela, pierwszy dzień po szabacie i równocześnie pierwszy dzień tygodnia, zaczęła wyznaczać rytm życia uczniów Chrystusa. Teksty nowotestamentowe informują, że w tym dniu chrześcijanie gromadzili się na „ła-

manie chleba”, rozumiane najczęściej jako uczta eucharystyczna, oraz na słuchanie apostoelskich mów i pouczeń (np. Dz 20,7-12; 1Kor 10,16-17; 11,17-34; 16,2).¹ W Apokalipsie Janowej są słowa świadczące o nazywaniu niedzieli „dniem Pańskim” (1,10), który był dniem Chrystusa zmartwychwstałego i dniem cotygodniowego zgromadzenia liturgicznego.² Świętowanie niedzieli stało się cechą wyróżniającą chrześcijan. Stwierdził to już na początku II wieku namiestnik Bitynii Pliniusz Młodszy, który w liście do cesarza Trajana napisał, że chrześcijanie mają w zwyczaj u gromadzić się tego samego dnia przed wschodem słońca i śpiewać razem hymn Chrystusowi jako Bogu³.

Do IV w. chrześcijańskie świętowanie niedzieli sprowadzało się głównie do zgromadzeń, modlitw i śpiewów ku czci Chrystusa. W 321 r. cesarz Konstantyn uczynił z niedzieli oficjalny dzień świąteczny wolny od pracy. Dzięki temu chrześcijańskie obchody niedzieli mogły odtąd łączyć się także z odpoczynkiem. Dla chrześcijan niedziela otrzymała charakter cotygodniowego święta, które urzeczywistnia i historiozabawczo poszerza starotestamentowy szabat w jego aspekcie świętowania stworzenia i odkupienia, oraz w aspekcie odpoczynku.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie natury chrześcijańskiego świętowania niedzieli na bazie pogłębionej refleksji nad biblijną teologią szabat.

1. Pochodzenie szabat

Pochodzenie szabat pozostaje ciągle kwestią niewyjaśnioną. Według jednej z teorii szabat jest adaptacją analogicznego święta znanego w Mezopotamii u Babilończyków. Argumentem tej tezy miałyby być prawdopodobny związek hebrajskiego słowa *šabbāt* z akkadyjskim *šab/pattu*, będącym nazwą środkowego – piętnastego dnia miesiąca, dnia pełni księżyca, uznawanego za dzień uspokojenia serca i gniewu [bóstwa] (*ûm nûh libbi*) i dzień odpowiedni na pokutę⁴. Podobnie jak šabattu dzielił miesiąc na dwie części, tak szabat mógł służyć podziałowi miesiąca na cztery części. Ta teoria nie znajduje jednak potwierdzenia w Starym Testamencie. Ponadto, gdyby szabat był świętem Babilończyków, to nie mógłby być znakiem wyróżniającym

¹ Np. A. Wikenhauser, *Die Apostelgeschichte* (Regensburger Neues Testament; 5), Regensburg 1956, s. 230-231; J. Kürzinger, *The Acts of the Apostles*, t. 2 (New Testament for Spiritual Reading; 11), tł. z niem. S. Young – E. Young, New York 1981, s. 93-94; R.N. Longenecker, Acts, w: *The Expositors Bible Commentary, Vol. 10: Like-Acts*, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2007, s. 1024.

² Na temat znaczenia wyrażenia *kyriakē hēmera* (dzień Pański) w Ap 1,10 zob. np. U. Vanni, *L'Apocalisse: ermeneutica, esegesi, teologia* (Supplementi alla Rivista Biblica; 17), Bologna 1988, s. 87-97; D.J. Harrington, *Revelation* (Sacra Pagina Series; 16), Collegeville, Minnesota 1993, s. 50; H. Giesen, *Die Offenbarung des Johannes* (Regensburger Neues Testament), Regensburg 1997, s. 85-86.

³ Epist. 10,96-97 (M. Döring [hrsg.], *C. Plinii Caecilii Secundi, Epistolae*, Freyberg 1843, s. 385-386). Zob. także Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini*, 21 (https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/1998/documents/hf_jp-ii_apl_05071998_dies-domini.html [30.04.2016]).

⁴ T.J. Meek, *The Sabbath in the Old Testament (Its Origin and Development)*, „Journal of Biblical Literature” 33/3 (1914), s. 201-203.

Izraelitów⁵.

Znana jest także hipoteza, że Izraelici przejęli szabat od nomadycznych plemion Kenitów. Inna jeszcze, że przypomina on powtarzające się dni targowe. Trudno jednak wytłumaczyć, dlaczego dzień targowy mógłby przekształcić się w jego przeciwieństwo – z zakazanym handlem i stać się dniem świętym ku czci JHWH⁶.

Według jeszcze innej opinii powstanie szabatu można łączyć z tygodniowym obchodem dwóch dorocznych świąt: wiosennym (Paschy i Przaśników) i jesiennym (Namiotów). Świąteczny tydzień miałby być modelem dla normalnego tygodnia z szabatem na końcu⁷.

W Izraelu szabat mógł być znany przynajmniej już w VIII w. Wskazują na to prorockie wypowiedzi Amosa, Ozeasza i Izajasza (Am 8,5; Oz 2,13; Iz 1,13), w których szabat jest wymieniany obok nowiu księżyca jako święto powtarzające się w krótkich okresach⁸.

2. Teologiczne uzasadnienie świętowania szabatu

Dla pogłębionego zrozumienia natury niedzieli ważna jest jednak nie tyle kwestia pochodzenia szabatu i jego początku, ile bardziej jego teologia oraz racje i sposoby jego świętowania.

O znaczeniu szabatu wiele mówi fakt, że jego przestrzeganie nakazuje Dekalog i to w przykazaniu, które treściowo jest najbardziej rozwinięte (Wj 20,8-11; Pwt 5,12-15). W obydwu wersjach Dekalogu, w Księdze Wyjścia i w Księdze Powtórzonego Prawa, celem nakazanego przestrzegania szabatu jest jego uświęcenie (*l'qaddēšō*). Według przykazania ma się to realizować poprzez pracę w ciągu sześciu dni i przez powstrzymanie się od pracy w dniu siódmym, zwanym szabatem.

Hebrajskie słowo *šabbāt* jest łączone z czasownikiem *šābat*, oznaczającym „przestać”, „skończyć”, „odpocząć”. Jak dotąd nie rozstrzygnięto jednak, czy w przypadku nazwy *šabbāt* mamy rzeczownik odczasownikowy od *šābat*, czy też czasownik *šābat* pochodzi od rzeczownika *šabbāt*⁹.

Według przykazania Dekalogu szabat ma być w pierwszym rzędzie dniem za-

⁵ Por. R. de Vaux, *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, tł. J. McHugh, London 1994, s. 476-478.

⁶ Por. T.J. Meeke, *The Sabbath in the Old Testament*, 202; R. de Vaux, *Ancient Israel*, s. 478-479.

⁷ Zob. np. V.P. Hamilton, שָׁבַת (*šābat*) *cease, desist, rest*, w: *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R.L. Harris, Chicago 1980, s. 902-903; F. Stolz, שָׁבַת *šbt* *aufhören, ruhen*, w: *Teologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, red. E. Jenni - C. Westermann, Gütersloh⁴1993, s. 869; G.F. Hasel, Sabbath, w: *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 850-851.

⁸ Więcej np. F. Stolz, שָׁבַת *šbt* *aufhören, ruhen*, w: *Teologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, red. E. Jenni - C. Westermann, Gütersloh⁴1993, s. 865.

⁹ Zob. np. N.M. Sarna, *Genesis* (The JPS Torah Commentary; 1), Philadelphia, Pennsylvania, 1989, s. 15; E. Haag, שָׁבַת; *šabbāt*, w: *Teologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 7, red. G.J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry, Stuttgart 1993, s. 1048; L. Koehler – W. Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. 2, Leiden³1995, s. 1307-1308.

przestania pracy („Nie będziesz wykonywał żadnej pracy” [lō’ ta ‘ašeh kol-mēlā’ kāh] [Wj 20,10; Pwt 5,14]). Przykazanie w Księdze Powtórzonego Prawa podaje jeszcze wyraźnie, że celem powstrzymania się od pracy jest odpoczynek („aby wypoczął” [l^oma ‘an jānuah]). W obydwu wersjach Dekalogu przykazanie o szabacie kończy się motywacją, która w każdej z tych dwóch edycji jest jednak inna¹⁰.

2.1. Szabat dopełnianiem stworzenia

W Wj 20,11 jest odwołanie do wypowiedzi z tzw. kapłańskiego opisu stworzenia świata w Rdz 1,1-2,3 i uzasadnienie przestrzegania szabatu tym, że sam Bóg odpoczął siódmego dnia po sześciu dniach pracy przy stwarzaniu (Rdz 2,2-3): „W sześciu dniach bowiem uczynił Pan niebo, ziemię, morze oraz wszystko, co jest w nich, w siódmym zaś dniu odpoczął” (Wj 20,11a). Przykazanie o szabacie z Wj 20 wzywa zatem do naśladowania Boga¹¹.

Według rzeczowego zapisu Księgi Rodzaju (1,1-2,3) wszystkie wymienione tam stworzenia zostały uczynione przez Boga i uznane przez Niego samego za bardzo dobre (Rdz 1,31a: „I Bóg widział, że wszystko, co uczynił, było bardzo dobre” [waj-jar’ ‘elōhīm ‘et-kol-’ašer ‘āšāh w^ehinnē-tōb m^e’ōd]). Ryby, ptaki i ludzie, jako istoty żyjące, otrzymały ponadto błogosławieństwo (1,22.28). O dniu siódmym jest natomiast mowa, że został przez Boga pobłogosławiony i uczyniony świętym (waj^ehārek’ ‘elōhīm ‘et-jōm hašš^ebi’i waj^eqaddēš ‘ōtō [2,3]). Ten fakt, przypomniany również w przykazaniu o szabacie w Wj 20,11b, może sugerować, że punktem szczytowym i koroną dzieła stworzenia nie jest wcale człowiek, lecz właśnie dzień siódmy¹².

Tłem dla biblijnego mówienia o odpoczynku Boga na zakończenie czynności stwórczej mógł być rozpowszechniony w historii religii motyw *otiositas* boga stwórcy, czyli motyw bezczynności stwórcy i nic nierobienia z tym, co zostało stworzone. *Otiositas* stwórcy oznacza, że dzieło stworzenia zostało ukończone. Stwórca w nie już nie ingeruje, aby nie zniszczyć ustalonego porządku. Samo stwarzanie jest tylko prawydarzeniem a nie początkiem dziejów¹³.

Autor biblijny powiązał odpoczynek Boga z dniem siódmym i w ten sposób włączył go do swojej koncepcji całości siedmiu dni. W tym miejscu należy zwrócić

¹⁰ Więcej na temat formalnych różnic w obydwu wersjach przykazania o szabacie zob. np. M. Prudký, *The Two Versions of the Sabbath-Commandment: Structural Similarities*, w: *Stimulation from Leiden Collected Communications to the XVIIIth Congress of the International Organisation for the Study of the Old Testament, Leiden 2004*, red. H.M. Niemann – M. Augustin, Frankfurt am Main – Berlin – New York 2006, s. 239-255.

¹¹ Por. np. G.F. Hasel, *Sabbath*, s. 851.

¹² Por. np. G. Robinson, *The Idea of Rest in the Old Testament and the Search for the Basic Character of Sabbath*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 82 (1980), s. 39-40; N.M. Sarna, *Genesis*, s. 14; C. Westermann, *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11. Teil 1: Gen 1-3* (Biblischer Kommentar. Altes Testament; I/1,1), Neukirchen-Vluyn 41999, s. 235-237.

¹³ Świadectwem motywu *otiositas* boga są na przykład słowa jednej z egipskich inskrypcji w Memfis: „Ptah odpoczął (niektórzy tłumacze: „był zadowolony”), gdy uczynił wszystkie rzeczy i wszystkie boże słowa”. Zob. C. Westermann, *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11*, s. 230.

uwagę na fakt, iż według tekstu hebrajskiego (masoreckiego i qumrańskiego) w Rdz 2,2a „Bóg ukończył (*wa'kal*) w dniu siódmym (*bajjôm haššē'î*) swe dzieło, nad którym pracował”¹⁴. Stwarzanie rozpoczęte pierwszego dnia zostało zakończone w dniu siódmym. Hagiograf przekonuje w ten sposób, że dzień siódmy jest zatem częścią dzieła stwarzania. Bez siódmego dnia to dzieło byłoby niepełne.

Bóg pobłogosławił ten siódmy dzień i uczynił go świętym (Rdz 2,3a). Wcześniej Bóg pobłogosławił istoty żywe - ryby, ptaki i ludzi, udzielając im w ten sposób mocy płodności. Znaczenie błogosławieństwa w odniesieniu do dnia siódmego jest bardziej abstrakcyjne. W tym przypadku chodzi o udzielenie mocy, która uczyni ten dzień płodnym dla ludzkiej egzystencji. Nie sam dzień siódmy, jako wielkość sama w sobie, otrzymuje błogosławieństwo, lecz ten dzień w jego znaczeniu dla świata i dla ludzkości, dla społeczeństwa w jego uwarunkowaniach¹⁵.

Wyrażenie „uczynił świętym” oddaje hebrajskie *jēqaddēš*, którego rdzeń *qdš* niesie z sobą znaczeniowy aspekt wydzielenia, separacji. „Święty” w Biblii Hebrajskiej oznacza wydzielony z powszechnego użycia i przeznaczony dla celów związanych z Bogiem. Jeżeli więc Bóg uczynił świętym (= ogłosił jako święty) dzień siódmy, to znaczy, że ten dzień został wydzielony spośród pozostałych dni tygodnia i zarezerwowany dla Boga. Wydzielenie dnia siódmego dzieli czas, rozpoczynający się wraz ze stworzeniem, na czas pracy i czas odpoczynku. Chodzi tu o porządek ustanowiony dla dobra ludzi. Zgodnie z tym porządkiem dni pracy mają swój cel w dniu odpoczynku¹⁶.

Dzień siódmy, jako dzień święty, nie jest jednak tylko dniem bezczynności, nic nierobienia, lecz dniem, który należy do Boga. W tym dniu człowiek ma dziękować Bogu za stworzenie i za możliwość kontynuowania dzieła stwórczego. Uświęcenie dnia siódmego wskazuje człowiekowi na cel stworzenia, którym jest odniesienie go i całej ludzkiej pracy nad stworzeniem do Boga. Dzień siódmy, który w przykazaniu z Wj 20 jest nazwany szabatem, stanowi zatem zaproszenie do radowania się Bożym stworzeniem i uznania Bożej władzy. W świętowaniu szabatatu chodzi także o uznanie, że życie człowieka nie jest owocem jego własnego działania, ale zawdzięcza je Bogu, który mu to życie daje¹⁷. Według przykazania człowiek święci szabat, jeżeli nie pracuje, a profanuje go (= odświęca) przez zakazaną w tym dniu pracę (Wj 20,8).

¹⁴ W przekładzie Biblii Tysiąclecia jest „w dniu szóstym”, co odpowiada tekstowi Septuaginty (*en tē hēmera tē hektē*), Pięcioksięgu samarytańskiego oraz wersji syryjskiej (S^A i S^W).

¹⁵ Por. C. Westermann, *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11*, s. 237.

¹⁶ Zob. np. C. Westermann, *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11*, s. 235-236; J.H. Tigay, *Deuteronomy* (The JPS Torah Commentary; 5), Philadelphia, Pennsylvania 1996, s. 68.

¹⁷ Por. V.P. Hamilton, שַׁבָּת (*shābat*) *cease, desist, rest*, w: *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R. L. Harris, Chicago 1980, s. 903; J. Scharbert, *Genesis 1-11* (Die Neue Echter Bibel. Altes Testament; 5), Würzburg 1990, s. 47; C. Westermann, *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11*, s. 236-237; R. Meynet, *I due decaloghi, legge di libertà (Es 20,2-17 & Dt 5,6-21)*, „Gregorianum” 81/4 (2000), s. 668-669; J.E. Hartley, *Genesis* (Understanding the Bible. Commentary Series: Old Testament), Grand Rapids, Michigan 2012, s. 50-51.

2.2. Szabat aktualizacją odkupienia

Motywacją świętowania szabatu w przykazaniu z Pwt 5 jest pamięć niewoli egipskiej i wyzwolenia dokonanego przez Boga JHWH: „Pamiętaj, że byłeś niewolnikiem w ziemi egipskiej i wyprowadził cię stamtąd JHWH, Bóg twój, ręką mocną i wyciągniętym ramieniem: przeto ci nakazał JHWH, Bóg twój, strzec dnia szabatu” (w. 15). W tej motywacji sześć dni pracy zostało porównanych do egipskiej niewoli, a szabat do eksodusu z Egiptu. Szabat opiera się więc na pamięci tego, co Bóg uczynił „ręką mocną i wyciągniętym ramieniem”. O ile więc w Dekalogu z Księgi Wyjścia szabat jest powiązany ze stworzeniem świata opisanym w Księdze Rodzaju (1,1-2,3), o tyle Dekalog Księgi Powtórzonego Prawa łączy szabat z wyzwoleniem z Egiptu opisanym w Księdze Wyjścia (12-15). Świętowanie szabatu ma być zatem także wspomnianiem Boga jako wyzwoliciecia.

Historyczne uzasadnienie szabatu eksodusem łączy ponadto przykazanie o szabacie ze wstępem do Dekalogu, który brzmi tak samo w Pwt 5,6 jak w Wj 20,2. JHWH przedstawia się w nim jako ten, który wyzwolił Izraela z egipskiej niewoli: „Ja jestem JHWH, Bóg twój, który cię wyprowadził z ziemi egipskiej, z domu niewoli”. Przestrzeżenie przykazania o szabacie jest więc ukazane jako fundamentalna odpowiedź adresatów Dekalogu na zbawcze działanie Boga w eksodusie, tak samo jak podporządkowanie się wcześniejszemu przykazaniu, które zakazuje czczenia obcych bogów i poleca ich odrzucenie¹⁸. Jeżeli zatem człowiek jest posłuszny przykazaniu o szabacie i nie pracuje w dniu siódmym, to otwiera się w tym dniu na wyzwolenie i zbawcze działanie Boga w jego życiu.

2.3. Szabat instytucją społeczną, humanitarną i rodzinną

Środkowa część przykazania o szabacie (Wj 20,9-10; Pwt 5,13-14) świadczy wyraźnie, że szabat jest instytucją społeczną, humanitarną i rodzinną. Jakkolwiek przykazanie jest skierowane do wszystkich ludzi związanych przymierzem z Bogiem JHWH, to jednak bezpośrednim adresatem słów przykazania jest ojciec rodziny i gospodarz, który stoi na czele swojego domu i jest odpowiedzialny za wszystkich, którzy żyją pod jego dachem, tak ludzie, jak i zwierzęta.

Przykazanie każe dokonać podziału w rytmie czasu człowieka na dwa asymetryczne bloki. Po sześciu dniach pracy ma być dzień odpoczynku, który otrzymuje specyficzną nazwę: „szabat”. Przykazanie o szabacie wprowadza więc społeczny porządek w rytm ludzkiego życia. Sześć dni należy pracować i potem jeden dzień odpoczywać. Prawem odpoczynku nie jest związany zatem ten, kto nie pracował przez sześć dni i nie wykonał swojej pracy. Właśnie relacja pomiędzy czasem pracy i czasem odpoczynku nadaje sens szabatowi. Bez pracy szabat nie miałby podstaw, a bez szabatu praca zatraciłaby sens, byłaby bezcelowa. Przykazanie w wersji

¹⁸ Np. V.P. Hamilton, שַׁבָּת (*shābat*), s. 903; E. Otto, *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband: 4,44-11,32* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012, s. 739-741.

z Księgi Powtórzonego Prawa podaje jasno: „Nie będziesz wykonywał żadnej pracy ani ty, ani twój syn, ..., aby wypoczął twój niewolnik i twoja niewolnica, jak i ty” (5,14). Celem szabatów jest więc odpoczynek, który nie polega tylko na „nic nierobieniu”, lecz na wejściu w wymiar wypoczynku i radości. Bez szabatów praca byłaby wyobcowująca i niejednokrotnie słuźalcza. Brakowałyby możliwości radowania się z owoców pracy. Szabat ma być zatem dniem cieszenia się owocami sześciodniowego trudu i doświadczania ich dobroci¹⁹.

Według przykazania ojciec rodziny ma zadbać o odpoczynek szabatowy także tych wszystkich, którzy mu podlegają. Przykazanie jakby zakładało, że gospodarz znajdzie czas na odpoczynek dla siebie i swojej rodziny, ale może zaniedbać troskę o taki sam odpoczynek dla swoich sług, niewolników a także zwierząt. Tymczasem według przykazania każda istota żywa ma prawo do wypoczynku szabatowego i nie należy jej nakładać w tym dniu żadnego jarzma. Zadaniem ojca rodziny jest rozpoznać i praktykować w szabat własną wolność oraz aktualizować wyzwolenieczy akt Boga w swoim domu, dzieląc się Bożym darem wolności z innymi. W ten sposób ma się wyrazić podobieństwo między ojcem i synem, między panem i sługą oraz między Izraelitą i obcym. W dniu szabatów wszyscy mają być równi. Przestrzeganie szabatów ma wyrażać prawdę, że wszyscy są równi przed Bogiem. Różnice ról i różnice społeczne widoczne w inne dni tygodnia, w szabat mają zaniknąć²⁰.

2.4. Przestrzeganie szabatów znakiem przymierza z Bogiem

W Wj 31,13-17 w ramach mowy Boga do Mojżesza są podane słowa, według których przestrzeganie szabatów jest znakiem przymierza Boga z Izraelitami: „Izraelici winni pilnie przestrzegać szabatów jako obowiązku i przymierza wiecznego poprzez pokolenia. To będzie znak (*’ôl*) wiekuisty między Mną a Izraelitami” (Wj 31,16 -17a). W podobnym tonie wypowiedział się o szabatcie prorok Ezechiel: „Dałem im także szabat, aby były znakiem (*’ôl*) między Mną a nimi, aby poznano, że Ja jestem Pan, który ich uświęca” (Ez 20,12; por. 20,20). Jako znak przymierza szabat dołączył do znaku tęczy (Rdz 9,12-17) i obrzezania (Rdz 17,11). Stał się znakiem identyfikacyjnym Izraelitów i odróżniającym ich od innych ludów i narodów²¹.

Skoro świętowanie szabatów było znakiem trwania w przymierzu z JHWH i wyrazem izraelskiej tożsamości, nie dziwi fakt, że według biblijnych wypowiedzi profanacja szabatów była obwarowana karą śmierci (Wj 31,14; Lb 15,32-36; Jr 17,19-27).

¹⁹ Ten aspekt szabatowego wypoczynku sugeruje wypowiedź hagiografa z Rdz 1,31, do której odwołuje się przykazanie o szabatcie w wersji Księgi Wyjścia: „I widział Bóg wszystko, co uczynił, i że było bardzo dobre” (Por. N.M. Sarna, *Genesis*, s. 14).

²⁰ Zob. P. Bovati, *Il Libro del Deuteronomio (1-11)*, Roma 1994, s. 67-68; J.H. Tigay, *Deuteronomy* (The JPS Torah Commentary; 5), Philadelphia, Pennsylvania 1996, s. 68; R. Meynet, *I due decaloghi, legge di libertà* (Es 20,2-17 & Dt 5,6-21), „Gregorianum” 81/4 (2000), s. 681-682; E. Otto, *Deuteronomium 1-11*, s. 738-742.

²¹ Por. J.I. Durham, *Exodus* (Word Biblical Commentary; 3), Grand Rapids, Michigan 1987, s. 413; W.C. Kaiser, *Exodus*, w: *The Expositor's Bible Commentary Revised Edition: Genesis-Leviticus*, t. 1, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2008, s. 537.

Jak długo Izraelici przestrzegali szabat, afirmowali swoją lojalność wobec JHWH i zapewniali sobie Jego zbawczą obecność²². Dla wierzącego Izraelity uszanowanie szabatu i zaprzestanie w tym dniu zwykłych, codziennych prac było znakiem własnego obumarcia po to, aby wszystko otrzymać od Boga. Świącenie szabatu stało się wyrazem zaufania Bogu. Było znakiem wiary, że rezygnacja w tym dniu z własnego wysiłku i wkładu w jakieś ludzkie dzieło niczego nie umniejszy i nie spowoduje braków, ale otworzy to dzieło na jego dopełnienie przez Boga.

3. Praktyka szabatu w starożytnym Izraelu

W myśl prawa wyrażonego w przykazaniu Dekalogu praktyka obchodzenia szabatu sprowadzała się przede wszystkim do powstrzymywania się od prac powszednich (Wj 20,10; Pwt 5,14; Wj 23,12; 34,21). Ze świadectw biblijnych wiadomo, że szabat stał się dniem świątecznym i radosnym. W tym dniu przerywano działalność handlową (Am 8,5), nawiedzano sanktuarium, organizowano spotkania i udawano się do „męża Bożego”, być może w celu wysłuchania nauki bądź uczestniczenia w kulcie (Iz 1,13; Oz 3,13; 2Krl 4,23)²³.

Rolę znaku identyfikującego Izraelitów przypisano szabatowi najprawdopodobniej w czasach wygnania babilońskiego. Takie znaczenie szabatu było z pewnością podkreślane później, w okresie powygnaniowej restauracji, a zwłaszcza w czasach prześladowań, na przykład w okresie machabejskim²⁴.

W szabat do świątyni przybywało więcej ludzi (2Krl 11,5-8; Ez 46,3) i składano specjalne ofiary (Lb 28,9-10; Ez 46,1-5). Nehemiasz, widząc gwałcenie szabatu poprzez pracę w polu i handel, dla ukrócenia tych wykroczeń nakazał w szabat zamknąć bramy Jerozolimy (Ne 13,15-22). Z czasem przepisy o szabacie stawały się coraz bardziej rygorystyczne. W okresie powstania machabejskiego pewna grupa Żydów pozwoliła się zabić przez Syryjczyków, nie chcąc naruszyć szabatu poprzez stawianie oporu (1Mch 2,32-38). Później zdecydowano, że w szabat można się bronić (1Mch 2,39-41)²⁵.

Apokryficzna Księga Jubileuszów (II w. przed Chr.) zakazuje w szabat korzystania z małżeństwa, rozpalania ognia i przygotowywania posiłków (50,8-12). Józef Flawiusz o przestrzeganiu szabatu przez esseńczyków napisał, że oni „nie tylko bowiem przygotowują sobie pożywienie na dzień naprzód, aby w tym czasie nie rozpałać ognia, ale nawet nie ośmielają się przenosić sprzętu na inne miejsce lub iść

²² Por. V.P. Hamilton, שַׁבָּת (*shābat*) cease, desist, rest, w: *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R. L. Harris, Chicago 1980, s. 903.

²³ Por. T.R. Hobbs, *2 Kings* (Word Biblical Commentary; 13), Grand Rapids, Michigan 1985, s. 51-52; R.D. Patterson – H.J. Austel, *1 and 2 Kings*, w: *The Expositor's Bible Commentary Revised Edition: 1 Samuel - 2 Kings*, t. 3, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2009, s. 824.

²⁴ Por. M. Strubhann, *Sabbat*, w: *Herders Neues Bibellexikon*, red. F. Kogler, Freiburg - Basel - Wien 2008, s. 643-644.

²⁵ Zob. np. R. de Vaux, *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, tł. J. McHugh, London 1994, s. 482-483.

z potrzebą” (BJ II, VIII, 9)²⁶.

W czasach Nowego Testamentu Żydzi uważali, że w szabat nie wolno, na przykład, nieść łóżka (J 5,10), uzdrawiać chorego (Mk 3,2; Łk 13,14), zrywać kłosów zbóż (Mt 12,2), przejść odległość większą niż „droga szabatowa” (200 łokci [ok. 1000 m]). Rabini dopuszczali odstąpienie od przestrzegania prawa o szabacie jedynie w przypadku niebezpieczeństwa śmierci lub w jakiejś szczególnej konieczności. Chorego można było zatem leczyć w szabat tylko wówczas, gdy jego życie było w niebezpieczeństwie (Miszna, Yoma 8,6; Mek. 22,2; 23,13).

Szczegółowa i bardzo drobiazgowa praktyka przestrzegania szabatu doprowadziła do sformalizowania tego święta, do zwracania uwagi tylko na formę zewnętrzną.

4. Jezus a szabat

Jezus miał szacunek do szabatu. W szabat uczestniczył w liturgii synagoidalnej (Mk 6,2; Łk 4,16; 13,10). Zdecydowanie wystąpił jednak przeciwko zagubieniu właściwego i głębokiego sensu szabatu. Jezus zarzucał religijnym elitom żydowskim skupienie się na tym, co w świętowaniu szabatu jest marginalne, i wypaczanie zasadniczej idei tego święta. Według Jezusa obowiązek przestrzegania szabatu ustaje wobec przykazania miłości bliźniego. W szabat należy dobrze czynić drugiemu człowiekowi. Wyzwalać go z jego więzów, bo „szabat został ustanowiony dla człowieka, a nie człowiek dla szabatu” (Mk 2,27). W imię tej idei Jezus „łamał” szabat (Mk 2,23; 3,2-5; Łk 14,1-6; J 9,13-16). Jako Ten, który przynosi zbawienie ludzkości, sam siebie proklamował „panem szabatu” (Mk 2,28)²⁷.

5. Szabatowe fundamenty i implikacje dla świętowania niedzieli

Chrześcijańska niedziela stanowi wypełnienie szabatu starotestamentowego. W niedzielę chrześcijanin ma ogłaszać nowe stworzenie i nowe przymierze dopełnione przez Jezusa. Pamiętka wyzwolenia, jakim było wyjście z Egiptu, w niedzielę uzyskuje swój pełny sens, stając się pamiętką odkupienia dokonanego przez Chrystusa. Niedziela zatem urzeczywistnia doskonale szabat, a nawet go poszerza i „w pełni wyraża w perspektywie historii zbawienia, której zwieńczeniem jest Chrystus”²⁸. Chrześcijański charakter niedzieli podtrzymuje zatem biblijną teologię szabatu.

Niedziela, jak szabat, jest dniem świętym oraz dniem Boga i człowieka. W niedzielę chrześcijanin powinien uświadomić sobie swoją żywotną i wyzwalającą zależność od Stwórcy oraz swoje powołanie do współpracy z Nim. Niedziela, jako pa-

²⁶ Cytat za Józef Flawiusz, *Wojna Żydowska*, tł. J. Radożycki, Poznań 1980, s. 164.

²⁷ Por. W. Beilner, *σάββατον, ου, τό sabaton Sabbat, Woche*, w: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 3: *παριδεύω - ώφέλιμος*, red. H. Balz - G. Schneider, Stuttgart 1992, s. 524-525; R. de Vaux, *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, tł. J. McHugh, London 1994, s. 483; W.W. Wessel – M.L. Strauss, *Mark*, w: *The Expositor's Bible Commentary. Revised Edition: Matthew & Mark*, t. 9, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2010, s. 736.

²⁸ Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini*, 59.

miątka zmartwychwstania Chrystusa, przypomina chrześcijaninowi, że to Bóg jest jego wyzwolicielem, że może go wyzwolić z rozmaitych więzów.

Niedziela, jako dzień święty, jest dniem wydzielonym i różniącym się od pozostałych dni tygodnia i przeznaczonym dla Boga. Tę odrębność powinien wyrazić przede wszystkim inny porządek dnia, a także, jak to często tradycyjnie ma miejsce, inny ubiór, strój świąteczny, czy też inny, świąteczny posiłek. W niedzielę chrześcijanin ma przede wszystkim otworzyć się na Boga i dać temu wyraz w przeznaczeniu części czasu niedzieli na spotkanie z Bogiem w kulcie i w modlitwie. Niedziela chrześcijańska powinna być czasem szczególnego otwarcia się na Boga i „pozwolenia” Bogu na działanie i dopełnianie ludzkich działań.

Chrześcijanin odpoczywa w niedzielę, rezygnuje w tym dniu z własnej działalności, aby cieszyć się owocami swojej pracy. Ma okazję do refleksji nad swoją pracą, jej sensem i rezultatami. W niedzielę chrześcijanin prezentuje swoją pracę także Bogu. Dziękuje Mu za sukcesy i prosi o ich zatwierdzenie. Przedstawia owoce swojej pracy Bogu, aby Bóg je pobłogosławił i włączył w wymiar pozaziemski, w ramy konstruktywnej współpracy człowieka z Bogiem nad stworzeniem, do której człowiek jest powołany.

Niedzielny odpoczynek pozwala człowiekowi wyrwać się z rytmu ziemskich zajęć i przypomnieć sobie, na nowo uświadomić, że wszystko jest dziełem Bożym. Taki odpoczynek - niedzielna przerwa w pracy - pomaga w nadaniu właściwych proporcji codziennym troskom i zajęciom oraz zabiegom o rzeczy materialne i duchowe. Świętowanie niedzieli odpowiada na naturalną ludzką potrzebę odprężenia, radości oraz wypoczynku ducha i ciała. Jest wyrazem uznania absolutnego prymatu Boga, a także prymatu godności człowieka nad wymogami ekonomii²⁹.

Przykazanie o szabacie nakazuje troskę o odpoczynek dla wszystkich. Zgodnie z tą ideą świętowanie niedzieli przez jednych nie powinno odbywać się kosztem zmuszania do pracy innych. „Nie ma [bowiem] radości bez miłości”³⁰. Niedzielnemu świętowaniu powinien zatem towarzyszyć duch braterskiej miłości i solidarności. Niedziela jako wypełnienie szabatów domaga się nie tylko stanięcia przed Bogiem poprzez modlitwę i nabożeństwa, poprzez udział we Mszy św. Niedzielę świętuje się także poprzez spotkania z innymi, poprzez radowanie się we wspólnocie. Nie człowiek jest dla niedzieli, ale niedziela dla człowieka. Jest to więc dzień, w którym powinno się pomóc innym wyzwalać się z różnych form zniewolenia fizycznego i duchowego. W niedzielę należy czynić to, co jest dobre dla innych i dla siebie.

Zakończenie

Religijna gorliwość tych, którzy interpretowali prawo o szabacie w czasach Starego Testamentu, wyrażała się w aplikowaniu tego prawa do wszystkich sfer życia oraz w trosce o jego drobiazgowo wypełnianie. Przy tej tendencji zbyt silne i wielkie

²⁹ Por. Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini*, 67-68.

³⁰ Jan Paweł II, *List apostolski Dies Domini*, 69.

okazało się niebezpieczeństwo sformalizowania prawa o szabacie i wykrzywienia idei, jaką Bóg z tym prawem związał. Szabat, który miał być dla człowieka i służyć jego dobru, niejednokrotnie ograniczał go w czynieniu dobra oraz w wykorzystywaniu i rozwijaniu zgodnie z wolą Bożą tego, czym sam Bóg go obdarzył. Prawo szabatowe zamiast służyć budowaniu relacji człowieka z Bogiem, pozostawiało człowieka samego. Wytykało mu przy tym jego słabość i bezradność w sprostaniu wynikającym z tego prawa wymaganiom.

Jezusowa interpretacja szabatów odpowiada pierwotnej idei tego święta wyrażonej w prawie starotestamentowym. Chrześcijańskie świętowanie niedzieli bazuje na teologii szabatów, której nauczał Jezus. Dla uczniów Jezusa, także dzisiejszych, niedziela nie zastępuje szabatów, ale go urzeczywistnia. Wyraża jego pełnię w perspektywie historii zbawienia zwieńczonej przez Jezusa Chrystusa i Jego dzieło.

Chrześcijańskie świętowanie niedzieli zasadza się więc na tym, że jest to dzień Boga i dzień dla człowieka. W tym dniu człowiek otwiera się na Boga i Jego działanie oraz na drugiego człowieka i jego potrzeby. Człowiek potrzebuje niedzieli, aby Bóg dopełnił i pobłogosławił jego działania i dokonania, a także aby odpoczął, doświadczył radości ze swojej pracy i swoich osiągnięć. Świętowanie niedzieli służy ożywianiu i umacnianiu więzi z Bogiem, a także wyrażaniu miłości do ludzi oraz potwierdzaniu poczucia bliskości i wspólnoty z nimi. Z woli Bożej niedziela, jak szabat, jest dla człowieka.

Literatura

- Beilner, W., σάββατον, ου, τό *sabaton Sabbat, Woche*, w: *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, t. 3: παγιδεύω - ὠφέλιμος, red. H. Balz - G. Schneider, Stuttgart 21992, s. 523-529.
- Bovati, P., *Il Libro del Deuteronomio* (1-11), Roma 1994.
- de Vaux, R., *Ancient Israel. Its Life and Institutions*, tł. J. McHugh, London 1994.
- Döring, M., *C. Plinii Caecilii Secundi, Epistolae*, Freyberg 1843.
- Durham, J.I., *Exodus* (Word Biblical Commentary; 3), Grand Rapids, Michigan 1987.
- Giesen, H., *Die Offenbarung des Johannes* (Regensburger Neues Testament), Regensburg 1997.
- Haag, E., תב"ו; שַׁבָּת, w: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, t. 7, red. G.J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry, Stuttgart 1993, s. 1047-1057.
- Hamilton, V.P., תב;ו' (*shābat*) *cease, desist, rest*, w: *Theological Wordbook of the Old Testament*, t. 2, red. R. L. Harris, Chicago 1980, s. 902-903.
- Harrington, D.J., *Revelation* (Sacra Pagina Series; 16), Collegeville, Minnesota 1993.
- Hartley, J.E., *Genesis* (Understanding the Bible. Commentary Series: Old Testament), Grand Rapids, Michigan 2012.
- Hasel, G.F., *Sabbath*, w: *The Anchor Yale Bible Dictionary*, t. 5, red. D.N. Freedman, New York 1992, s. 847-856.
- Hobbs, T.R., *2 Kings* (Word Biblical Commentary; 13), Grand Rapids, Michigan 1985.
- Jan Paweł II, *List apostolski „Dies Domini”* (https://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pl/apost_letters/1998/documents/hf_jp-ii_apl_05071998_dies-domini.html [30.04.2016]).
- Józef Flawiusz, *Wojna Żydowska*, tł. J. Radozycki, Poznań 1980.
- Kaiser, W.C., *Exodus*, w: *The Expositor's Bible Commentary Revised Edition: Genesis-Leviticus*, t. 1, red. T. Longman III and D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2008, s. 333-562.
- Koehler, L. – Baumgartner, W., *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, t. 2, Leiden 1995.
- Kürzinger, J., *The Acts of the Apostles*, t. 2 (New Testament for Spiritual Reading; 11), tł. z niem. S. Young – E. Young, New York 1981.
- Longenecker, R.N., *Acts*, w: *The Expositors Bible Commentary: Like-Acts*, t. 10, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2007, s. 665-1102.
- Meek, T.J., *The Sabbath in the Old Testament (Its Origin and Development)*, „Journal of Biblical Literature” 33/3 (1914), s. 201-212.
- Meynet, R., *I due decaloghi, legge di libertà (Es 20,2-17 & Dt 5,6-21)*, „Gregorianum” 81/4 (2000), s. 659-692.
- Otto, E., *Deuteronomium 1-11. Zweiter Teilband: 4,44-11,32* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament), Freiburg im Breisgau 2012.
- Patterson, R.D. – Austel, H.J., *1 and 2 Kings*, w: *The Expositor's Bible Commentary Revised Edition: 1 Samuel - 2 Kings*, t. 3, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2009, s. 615-954.
- Prudký, M., *The Two Versions of the Sabbath-Commandment: Structural Similarities*, w: *Stimulation from Leiden Collected Communications to the XVIIIth Congress of the International Organisation for the Study of the Old Testament, Leiden 2004*, red. H.M. Niemann – M. Augustin, Frankfurt am Main – Berlin – New York 2006, s. 239-255.
- Robinson, G., *The Idea of Rest in the Old Testament and the Search for the Basic Character of Sabbath*, „Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft” 82 (1980), s. 32-42.
- Sarna, N.M., *Genesis* (The JPS Torah Commentary; 1), Philadelphia, Pennsylvania, 1989.
- Scharbert, J., *Genesis 1-11* (Die Neue Echter Bibel. Altes Testament; 5), Würzburg 31990.
- Stolz, F., תב;ו שַׁבְּת *aufhören, ruhen*, w: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, t. 2, red. E. Jenni – C. Westermann, Gütersloh 41993, s. 863-869.
- Strubhann, M., *Sabbat*, w: *Herders Neues Bibelllexikon*, red. F. Kogler, Freiburg - Basel - Wien 2008, s. 643-644.

- Tigay, J.H., *Deuteronomy* (The JPS Torah Commentary; 5), Philadelphia, Pennsylvania 1996.
- Vanni, U., *L'Apocalisse: ermeneutica, esegesi, teologia* (Supplementi alla Rivista Biblica; 17), Bologna 1988.
- Wessel, W.W. – Strauss, M.L., Mark, w: *The Expositor's Bible Commentary Revised Edition: Matthew & Mark*, t. 9, red. T. Longman III – D.E. Garland, Grand Rapids, Michigan 2010, s. 671-989.
- Westermann, C., *Genesis. Bd. I: Genesis 1-11. Teil 1: Gen 1-3* (Biblischer Kommentar. Altes Testament; I/1,1), Neukirchen-Vluyn 41999.
- Wikenhauser, A., *Die Apostelgeschichte* (Regensburger Neues Testament; 5), Regensburg 31956.

The Celebration of Sunday as a Distinguishing Mark of Christians in the Perspective of Biblical Theology of the Sabbath

Summary: Sunday is the weekly feast of Christians, in which the resurrection of Jesus Christ is remembered and celebrated. As a holiday, it is an opportunity for rest, family gatherings and liturgical assemblies. The aim of Sunday is primarily to enliven and strengthen a relationship with God based on faith and to help that relationship to penetrate into everyday life.

Christian celebration of Sunday is based on the Old Testament theology of the Sabbath as interpreted by Jesus. According to this teaching, Sunday fulfils the Sabbath, expressing its fullness in the perspective of salvation history, crowned by Jesus Christ and His work. As such, Sunday is both God's day and man's, a day on which human beings open themselves to God and His work, and to other people and their needs. God completes and blesses human work. On Sunday, Christians have the opportunity to rest and rejoice in the fruits of their work and to express their faith that all of who they are and what they have, they owe to God.

Keywords: Shabbat, Decalogue, commandment, Sunday, resurrection, rest